

Náměstí versus městský park

Ing.arch. Vendula Opletalová
Školitel: Prof.Ing.arch. Petr Pelčák
Ústav navrhování III., FA VUT Brno

Abstrakt:

Článek interpretuje různé definice místa, nejprve obecně, poté se zaměřením na náměstí a parky. Hledá v nich definici pro parková náměstí, popisuje jejich prostorový a funkční charakter a kompoziční principy.

Klíčová slova: náměstí, park, parkové náměstí, definice, prostor, funkce, zeleň

Líbí se mi rada Alvara Aalta, že architekt má na zemi vystavět ráj pro obyčejné smrtelníky. Každý si představuje svůj ráj jinak a tak se tento úkol stává vlastně nemožným. Čím více lidí, tím více představ, a veřejné prostory by měly být navrhovány pro co nejvíce lidí. Samozřejmě, že každé město má nějakou „svou společnost“, kterou lze v jejích základních charakteristikách popsat a pochopit. Lidský vývoj doprovázel i vývoj stavby měst, a tak má každá společnost své urbanistické archetypy, funkční i prostorové. Vodítka pro tvorbu dobrého veřejného prostoru tedy existují, čehož využila řada teoretiků urbanistů a snažila se definovat veřejné prostory, nebo přímo zásady pro jejich tvorbu.

Parkové náměstí je specifickým veřejným prostorem, obsahuje v sobě jak náměstí tak park. Přesto hned úvodem, z pouhého rozboru slovního spojení parkové náměstí, lze říci, že jde hlavně o náměstí a přídavné jméno parkové jen popisuje určitý způsob jeho úpravy.

1 Definice místa

Christian Norberg-Schulz definuje každé místo pomocí dvou složek – charakteru a prostoru. Prostor podle něj zobrazuje trojrozměrnou organizaci prvků daného místa a charakter jeho atmosféru. Přičemž podobné prostory mohou mít různý charakter, ale zároveň prostorové souvislosti místa představují pro charakter jakési mantinely, omezení. Obě složky se navzájem ovlivňují a je samozřejmě ideální, vznikají-li či vyvíjejí-li se ve vzájemné harmonii, či cíleném a účelném napětí. Schulz dále uvádí, že prostor představuje pro člověka orientaci a charakter identitu, aby tedy člověk mohl v určitém místě dobře existovat, musí vědět kde a na jakém místě je. Každá událost má vztah k nějakému místu a naopak každé místo má svůj charakter, který spoluutváří i události. (4)

Kevin Lynch popisuje image (podobu) místa pomocí tří složek – identity, struktury a významu. Identitu vysvětluje jako jedinečnost, strukturu jako prostorové uspořádání a význam jako náš vztah k realitě daného místa. (3) Každý člověk má k různým místům různě silné vztahy, a tak chceme-li místo skutečně poznat, musíme jej vnímat prostřednictvím poznatků všech lidí, kteří se na daném místě vyskytují.

Uvedla jsem Norberg-Schulzův a Lynchův přístup k pojetí místa záměrně. Ač nejsou totožné, oba požadují velkou komplexnost. Nevyzdvihují hmotné prvky prostoru nad jeho nehmotný charakter a identitu, ani neupřednostňují konkrétní funkce před abstraktními dojmy. A stejně, i když většinou neúmyslně, vnímají místa i ostatní, a tak by měly být opravdu všechny aspekty místa architektky dobře, komplexně, pochopeny a „zhmotněny“.

Zaměřím se na popis prostoru a funkce parkového náměstí, což jsou dva aspekty, které teoretikové urbanismu často využívají k základnímu dělení městských veřejných prostor. Svým způsobem na funkci a prostor místa reaguje i Kevin Lynch a Christian Norberg-Schulz.

2 Prostorové uspořádání náměstí, parku a parkového náměstí

Náměstí vždy bylo důležitým středem města respektive alespoň nějaké jeho části, a to v tomto případě myšleno nejen prostorově. Náměstí je plochou s volným středem obklopenou významnými budovami, které jeho prostor uzavírají. Uzavřenost prostoru je nezbytnou vlastností náměstí. (5) Tato základní specifikace prostoru musí být dodržena u každého typu náměstí, jinak není snadné takový prostor jako náměstí vnímat. Camillo Sitte popsal několik zásad, jak takové uzavřenosti dosáhnout, např. v rozích náměstí by měla vyúšťovat jen jedna ulice; ulice vyúšťují do náměstí příčně ke směrům pohledů a ne v jejich prodloužení; uzavřenosti je možné dosáhnout širokými obloukovými branami. (5) Při použití těchto zásad na parkových náměstích můžeme využít kromě stavebních objektů – budov a bran i zeleň, nesmíme však v rámci náměstí povýšit kompozici zeleně nad kompozici okolních budov, protože zeleň rozhodně není základní „stavební jednotkou“ žádného města.

Sitte se zmiňuje i o velikosti náměstí. Matematicky odvodil délku a hloubku náměstí dle výšky budov, které jsou na něm dominantní, ale sám zdůrazňuje, že jde především o cit urbanisty. Varuje před příliš rozlehlými náměstími, kde nejsme schopni vnímat vztah mezi nimi a na nich stojícími budovami. V této souvislosti popisuje Sitte pro dnešní dobu typickou agorafobii, což je strach lidí z přecházení velkých prázdných náměstí. (5) Na náměstí s parkovou úpravou je prázdný prostor většinou zaplněn vegetací, přesto je důležité dodržet správnou velikost i v tomto případě. Pocit bezpečí není zajištěn jen možnou stálou sociální kontrolou, ale i člověku a městu příjemným měřítkem. A opět je třeba zdůraznit, že při překročení určité velikosti náměstí, ho přestává člověk jako náměstí vnímat.

Jako potvrzení všech doposud uvedených zásad cituji Christiana Norberga-Schulze: „Základní vlastností člověkem vytvořených míst je koncentrace a uzavřenost.“ (4)

Budeme-li náměstí a park hledat v jednom z pěti prvků, které použil k definici městského prostoru Kevin Lynch, tak jde o uzly. Náměstí a parky jako uzly mohou tedy být místa křížení ulic nebo místa určité tématické koncentrace, mohou být introvertní nebo extrovertní. (3) Výhodou tohoto pojetí je setkání se obou zkoumaných prostorů v jedné definici, která tak bezesporu platí i pro parková náměstí.

Křížení ulic je snadné vnímat jako střed, ale nijak nezaručuje uzavřenost a jednotu prostoru, spíše naopak. Nenutí lidi v prostoru setrvat, ale vybízí je k pohybu. Přesto by se dalo něco i z této definice použít. Náměstí i parky by měly být přístupné z více směrů, přístup by měl být snadný, jasný, i když moment překvapení je i v urbanismu silným motivem. Oba prostory, ač ideálně cílové, by měly umožňovat průchod skrz, stejně jako obyčejná křižovatka, a měly by brát v úvahu význam cest, které do nich ústí.

Druhým specifickým uzlu je, že jde o místa tématické koncentrace. Zde určitě není s čím polemizovat, je jen třeba najít správná témata pro náměstí a parky, potažmo pro parková náměstí.

Lynch dělí uzly na introvertní a extrovertní. Introvertní uzly mají malou orientační hodnotu pro své okolí, ale když do nich vstoupíme, tak jasně vnímáme, že jsme uvnitř uzlu. Extrovertní uzly pak nepůsobí vůbec uzavřeně, necítíme se v nich obklopeni vymezeným prostorem, ale jasně vnímáme všechny směry, do kterých z nich můžeme vyrazit. Sám Lynch pak uvádí příklad Náměstí Sv. Marka v Benátkách, které je zároveň introvertní – uzavřené i extrovertní - jeho napojení na kanál je jasným orientačním prvkem. (3) Dokazuje tím tedy opět to, že je důležité vnímat náměstí i parky skrze všechna specifika uzlu, jako spíše extrovertní křížení cest i jako spíše introvertní tématický prostor.

Lynch také radí, jak postupovat při samotné tvorbě uzlů, vybízí architektky, aby vždy dodrželi jasnou formu, ale zároveň se snažili být vždy ve svém přístupu unikátní. „Nejúčinnějším uzlem je ten, který je nějakým způsobem unikátní a zároveň posiluje vlastnosti svého okolí.“ (3)

Samotný park nemá žádné výrazné prostorové specifika co se týká jeho tvaru a uzavřenosti prostoru. V některých učebnicích můžete nalézt minimální rozlohu, od které může být daná plocha zeleně považována za park. Dle Slovníku soudobého urbanismu jsou plochy veřejné zeleně ve městě charakterizovány jako plochy, na nichž převládají přírodní komponenty, zejména rostlinné porosty. (2) Jiný slovník definuje park jako okrasný, rekreační pozemek se zelení. (1) Park je tedy rozlehlejší prostor, jehož kompozice je samozřejmě ovlivněna okolními budovami, ale její základ představuje práce

s prostory a plochami uvnitř samotného parku. Základními prvky, pomocí kterých je utvářena taková kompozice jsou stromy, doplněné o sekundární keře a byliny. Vegetační prvky se uplatňují jako solitéry i v různě kompaktních a druhově pestrých skupinách. V rámci města je často možná jejich stylizace.

Jak ale bylo řečeno v úvodu, parkové náměstí je především náměstím, až v druhé řadě parkem, a z toho by se mělo vycházet při práci s jeho prostorem.

3 Funkce náměstí, parku a parkového náměstí

„Základním počinem architektury je pochopení poslání místa.“ (4)

Nechci se snažit vyvodit konkrétní pravidlo dle uvedené citace, jen ji chci velmi zjednodušeně interpretovat a zdůraznit, jak důležité je, aby každé místo mělo nějaké poslání, aby v rámci města plnilo nějakou funkci.

Dříve bylo náměstí důležitým středem města, který ideálně vyjadřoval názor společnosti a zároveň jej utvářelo. Lidé se na nich setkávali, odehrával se zde obchod, politika a kultura. Dnes je význam náměstí naprosto odlišný. Jsou jen výjimečně využívána jako velká veřejná shromaždiště a také ztrácejí význam při každodenním provozu. Často slouží pouze k tomu, aby poskytovala více vzduchu a světla a byla určitým přerušením v jednotvárném moři domů. Náměstí přestala být prvořadou životní nezbytností. (5) Christian Norberg-Schulz dokonce říká, že moderní člověk po dlouhou dobu opravdu věřil, že ho věda a technika osvobodily od přímé závislosti na místech. Ale obratem dodává, že tato víra se naštěstí ukázala být iluzí a problém místa, tedy i veřejného prostoru, znovu získal svou skutečnou závažnost. (4)

Náměstí dnes opravdu nejsou centry setkávání, obchodu, politiky ani kultury, ale všechny tyto aspekty zůstaly součástí městského života a na většinu náměstí u nás se pomalu vracejí. Najít soudobou formu, v jaké se mají vrátit, je další výzvou pro architektky a urbanisty.

U parku převládá funkce rekreační a hygienická, což byl důvod, kvůli kterému byly na přelomu 19. a 20. století zakládány. Města se v té době velmi rychle rozrůstala a hygienické podmínky zde začaly být neúnosné. Spousta obyvatel ztratila možnost rekreace v přírodě a vůbec kontaktu s přírodou. Parky byly tedy logickým řešením.

Parkové náměstí by v sobě mělo vždy skloubit funkce náměstí i parku. To, jaká funkce na daném místě převládne, pak určuje především jeho poloha v rámci města a charakter jeho okolí.

Současné požadavky společnosti na města jsou často velmi konkrétní po stránce funkce, provozu a techniky, ale na úkor toho jsou opomíjeny umělecké zásady tvorby měst. Ale jak již bylo řečeno, prostor a charakter jsou neoddělitelné složky místa, a tak žádné náměstí nemůže dobře plnit svou funkci, pokud není hezké a lidé se s ním jako s náměstím neumí ztotožnit.

4 Náměstí a umělecká díla

Součástí veřejného prostoru je umění. Je si toho vědom i Camillo Sitte a kritizuje umístění sochařských děl jen do muzeí, podle něj patří do běžného života. Sitte stanovuje několik pravidel pro rozmístění soch a kašen v rámci náměstí. Radí situovat je mimo střed náměstí, ideálně při jeho okrajích. Budovy jim pak tvoří vhodné pozadí a sochy nepůsobí male a ztraceně. Umělecká díla nikdy nesmíme umísťovat na komunikačních osách, ale na klidných místech. Cesty tak zůstanou volné pro pohyb a stejně tak výhledy na umělecká díla nejsou ničím rušeny. I v tomto případě Sitte zdůrazňuje zachování dobrých poměrů budov, uměleckých děl a náměstí. (5)

5 Město a zeleň

Pracovat ve městech se zelení není snadné, protože jak už bylo řečeno, zeleň rozhodně není základním stavebním prvkem měst a urbanizovaná krajina, je krajina přetvořená k potřebám lidí, ne stromů. Zeleň má ve městě nepostradatelný rekreační a hygienický význam, v tomto případě určitě platí, čím více, tím lépe. Nesporný je však i její estetický účinek, ale jen je-li použita na správném místě, a v tomto případě rozhodně - čím více, tím lépe - neplatí. (5)

Problém umístění zeleně ve městech řeší Camillo Sitte, a to zejména v jejich centrech. Je si vědom toho, že čím více se krajinné motivy přibližují středům měst a monumentálním stavbám, tím obtížnější je najít pro ně správné a umělecky bezchybné umístění. „Velká monumentální hlavní náměstí starověku, středověku a renesance jsou výlučným prostředím pro velké tvůrčí umění a převážně pro architekturu a sochařství. Jak jsou před takovými díly rušivé stromy, zvláště jsou-li zubožené a nemocné se dá poznat podle kterékoli fotografie. Všechny jsou dělány v zimě, aby se cenné stavební dílo objevilo mezi bezlistými větvemi. Jaký smysl může mít volné místo, určené pro pohledy, když je ucpano větvemi?“ (5)

Při rozmisťování zeleně na náměstí uvádí Sitte zejména negativní příklady, respektive rady, čeho se vyvarovat. Ale zároveň přiznává, že dodržení všech těchto rad by vedlo ke zničení téměř všech stromů ve městech. Sitte kritizuje otevřenost a rozlehlost soudobých veřejných parků umístěných často mezi rušnými ulicemi. Parky jsou tak vydány všanc větru a prachu a ztrácejí svůj hygienický i rekreační smysl a veřejnost se jim raději vyhýbá. Stejně tak stromy na náměstí mnohdy postrádají hygienický i rekreační význam, poskytují jen malý stín a samy se sotva drží při životě. Navíc často cloní pohledy na významné budovy. (5)

Nechci polemizovat s žádnou z uvedených kritik špatného rozmístění zeleně ve městě, ale troufám si říct, že se lze všem negativům vyvarovat. Lze najít správné místo pro stromy tam, kde nebudou znehodnocovat uměleckou kvalitu náměstí ani žádných jeho prvků, kde se jim bude dařit a samy budou mít velkou estetickou, hygienickou a rekreační hodnotu.

Použitá literatura

1. FILIPEC, Josef, et al. Slovník spisovné češtiny. Praha : Academia Praha, 1978.
2. HRŮZA, J.: Slovník soudobého urbanismu, Odeon, Praha 1977
3. LYNCH, Kevin. Obraz města. Praha : Polygon, 2004. 224 s.
4. NORBER-SCHULZ, Christian. *Genius loci*. Praha : Dokořán, 2010. 226 s.
5. SITTE, Camillo. Stavba měst podle uměleckých zásad. Praha : ARCH, 1995. 112 s.